

A négyszáz éves Egyetemi Nyomda

1662. évi nagyszombati kalendárium, I. Rákóczi Ferenc arcképével. Daniel Ther Porten metszete

AZ 1662. ÉVI KALENDÁRIUM I. RÁKÓCZI FERENC ARCKÉPÉVEL, METSZETTE DANIEL THER PORTTEN, NAGYSZOMBATBAN.

Az Egyetemi Nyomda telephelye, jelentősége, tulajdonosa, profilja többször változott az évszázadok során, de mindegyik korszakából átmentett valami hagyományt; működése folyamatos. Hazánkban a debreceni nyomda korábbi alapítású ugyan, de tevékenysége többször szünetelt éveken át. Külföldön csak egy régebbi idő óta dolgozó nyomdáról tudunk, a svájci Orell cégről.

Az Egyetemi Nyomda a többi régi nyomdához hasonlóan nemcsak nyomtatta, hanem maga is adta ki legtöbb könyvét. Ezért története fontos fejezet művelődéstörténetünkben.

Nyomda, kétezer forintért

A könyvnyomtatás elterjedésében rendkívül jelentős szerepe volt a reformációnak, ellenreformációnak. Eleinte főleg a protestáns prédikátorok vették igénybe a betű hatalmát új hívek megnyerésére: a XVI. századi Magyarországon húsznál több nyomda állt rendelkezésükre. A katolikusok hosszú ideig egyetlen tipográfiával sem rendelkeztek. Csak 1577-ben történt e téren változás, Telegdi Miklós kezdeményezésére.

A jobbágyzármazású Telegdi szép egyházi pályát futott be: Nagyszombatban eleinte magister és plébános, később püspök és érseki helynök. A katolikus hittételeket kifejtő és hitvitázó könyveket írt. Legjelentősebb műve Az evangéliumoknak... magyarázatja, amelyben a miséken felolvasott evangéliumi szövegeket fejtegette. Három kötetének mindegyike közel ezer oldal terjedelmű. Az első részt Bécsben adta ki, de sokallta az érte fizetett 3000 forintnyi nyomdászamlát. Saját nyomdát akart, ezért ügyes ötlettel megvásárolta a bécsi jezsuiták 12 év óta nem használt üzemét, kétezer aranyforintért. Ennek az összegnek a vásárlóértékét nem lehet ugyan összehasonlítani a mai forintéval, de így is alacsony ár volt. Az adásvételi szerződést 1577. november 20-án írták alá. Ez a nap az Egyetemi Nyomda születésnapja.

A gépeket és betűket Telegdi azonnal elszállíttatta Nagyszombatba, s ott saját házában helyezte el. A felszerelés nem volt sem nagy, sem új, betűkészletéből hiányoztak a magyar nyelv különleges betűi (ö, ü.). Ezek pótlása után a nyomtatást hamar elkezdték. Már 1578 novemberére elkészült Az evangéliumoknak magyarázatja második kötete. Az olvasható a címlapján, hogy „nyomtatott Nagyszombatban Telegdi Miklós házában”. A műhelynek ekkor még nem adtak külön nevet.

A kis nyomda a püspök haláláig, 1586-ig 9 magyar és 6 latin nyelvű könyvet adott ki — legalábbis ennyiről tudunk. Ugyanis a XVI—XVII. századi nyomtatványokból a zivataros évszázadokban sok elveszett. Az ismert 15 könyv közül hetet maga Telegdi írt; a többi szerző közt említsük meg Pécsi Lukácsnak, az esztergomi káptalan ügyvivőjének nevét. Ő számos lengyel hitvitázó mű átdolgozásával szolgálta az ellenreformáció ügyét.

Hazánkban sok családnak egészen a felszabadulásig a kalendárium volt jóformán egyetlen olvasható, amely a naptári részen kívül időjárásjelzőket közölt, beszámolókat aktuális eseményekről, természeti csodákról, tudományos újdonságokról, és tanácsokat adott a ház körüli teendőkre. A kalendáriumot mindig el lehetett adni. Ezt a lehetőséget a Telegdi nyomda is kihasználta: 1578-ban megjelentette az első *Nagyszombati kalendáriumot*. Ettől kezdve minden évben új kiadást adtak sajtó alá, bár nem minden esztendőből maradt ránk példány: Latin nyelvű kalendáriumok is készültek Nagyszombatban, valamivel nagyobb alakban.

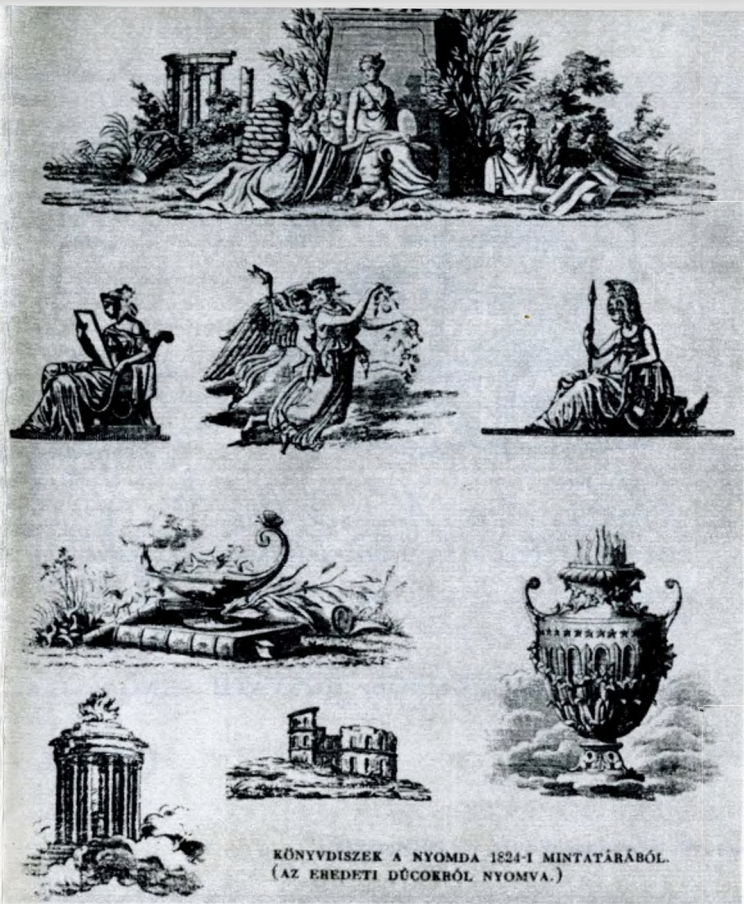
A nyomda kezdettől fogva nagy gondot fordított a tetszetős kiállításra, könyveit sok fametszettel díszítette. Ezek javarésze itthon készült. Pécsi Lukács erkölcsstani művében például — botanikatörténeink nagy öröme — az erényeket megszemélyesítő húsz virág képében gyönyörködhetünk.

A kalendáriumi hónapok fejécein pedig magyaros alakok szerepelnek.

A nagyszombati jezsuita nyomda

Telegdi halála után hosszú vita kezdődött a nyomda tulajdonjoga körül. Több igénylő lépett fel — a műhely 1621—1640 közt Pozsonyban működött —, végül a nagyszombati jezsuita kollégium lett a győztes. Ennek rektora kötött szerződést az üzemvezetőkkel: 1645-ben *Mayr Fülöp Jakabbal*, tíz évvel később pedig *Byller Mártonnal*. A műhely neve ekkor már Egyetemi Nyomda, a könyveken „*typis Academicis*”, „*az akadémiai bötűkkel*” megjelölést olvashatunk.

A tulajdon körüli vita hosszú ideig akadályozta a nyomda tevékenységét: a század közepén évi 10, a század végén már évi 30, s a jezsuita rend feloszlásáig — 1773-ig — hozzávetőlegesen 2000 mű került ki az

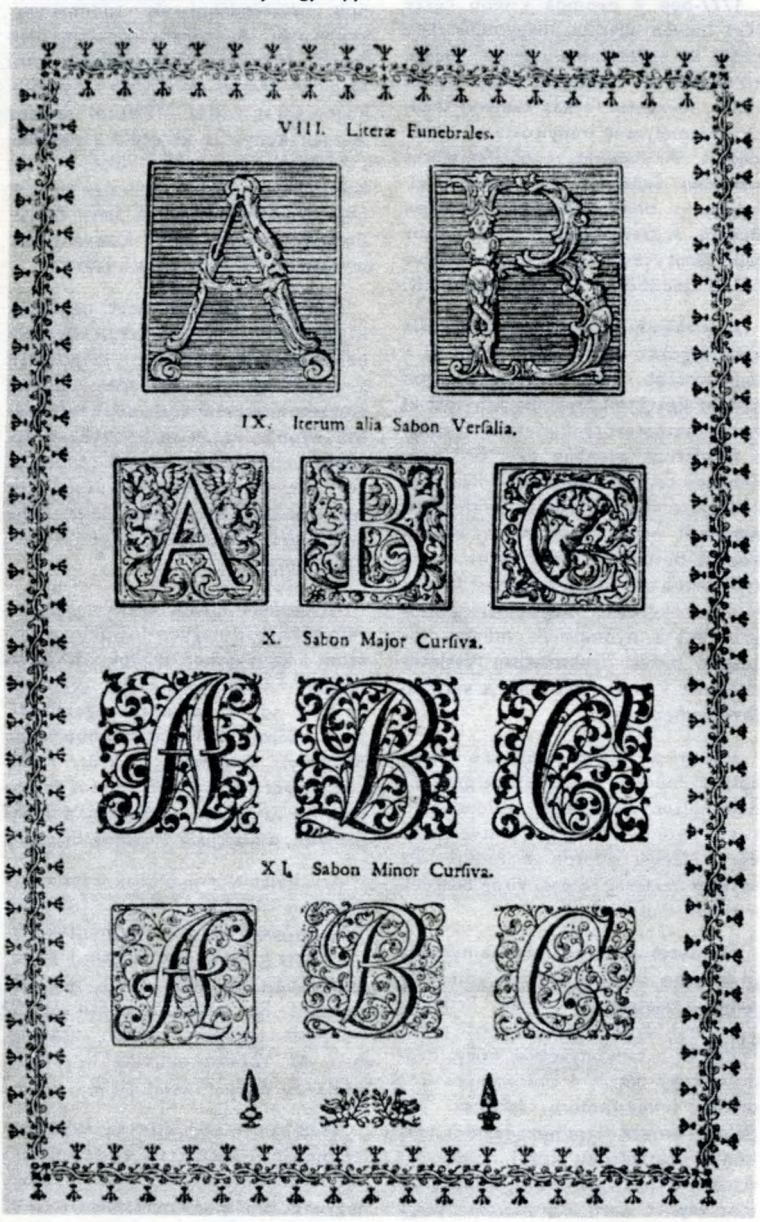

KÖNYVDSZÉK A NYOMDA 1824-I MINTATÁRÁBÓL. (AZ EHEDETI DŰCOKRÓL NYOMVA.)

Könyvdszék a nyomda 1824. évi mintatárából (Siklós Péter reprodukciói)

Könyv-címlap

Az 1773. évi betűmintakönyv egy lapja

MEG-MUTATÁS,
 HOGY
AZ ASZSZONYI SZEMÉLYEK
NEM EMBEREK.
 AZ IRÁSBÓL, és A' JÓZAN OKOS KODÁSBÓL
 NAP - FÉNYRE HOZATOTT.

Nyomtattatott 1783-dik Esztendőben.

*Az Egyetemi Nyomdához
évente átlag fél millió oldalnyi
kéziratot hoznak az írók és
tudósok kinyomtatására.*

AZ 1927-I DIARIUMBÓL. HORVÁTH JENŐ RAJZA.

(170)

Horváth Jenő rajzai az 1927. évi Diáriumból

*Az Egyetemi Nyomdában
évente átlag másfél millió
könyvpéldány, és öt millió
folyóirat szám jelenik meg.*

AZ 1927-I DIARIUMBÓL. HORVÁTH JENŐ RAJZA.

(171)

Egyetemi Nyomda sajtói alól. Ez jóval nagyobb bármelyik más nyomda termékénél. A kiadott könyvek jobbadán latin nyelvűek, a sok teológiai mű mellett történelmi, jogi, bölcséleti, földrajzi és természettudományi tárgyak. Nagyszombat ezáltal a tudományos élet egyik központjává vált. Ugyanakkor a magyar nyelvű irodalom szolgálatában messze elmaradt a debreceni nyomda mögött. Pázmány Péter művein kívül alig jelent meg egy-két olyan kötet, amelyet irodalomtörténeink számon tartanak.

A hazai nyomdászatot súlyosan megbénította a császári udvar szigorú cenzúrája. De ez az Egyetemi Nyomda

működését alig gátolta, hiszen a jezsuita vezetés eleve tartózkodott az egyházat vagy az államhatalmat támaszó művek kiadásától.

Jelentős változások nélkül múlt el a Rákóczi szabadságharc ideje. Az 1705. évi szécsényi gyűlés számúzta ugyan az országból a jezsuitákat, mert nem akartak hűségsküt tenni a szövetségelt rendeknek, de a fejedelem megengedte, hogy a Nagyszombatban élő 77 rendtag közül világi papként 47 ottmaradhasson. A nyomda zavartalanul működhetett, sajtója alól került ki Rákóczi: *Recrudescunt...* című kiáltványának magyar szövege.

A nyomda könyvkereskedéssel is

foglalkozott. Ennek bizonyossága többek közt egy 1710-ben megjelent katalógus, amely a kapható könyveket sorolja fel. Érdemes megjegyezni, hogy a 338 mű közt egyetlen olyan sincs, amelyik utalna arra, hogy a kiadás a magyar történelemnek milyen emlékezetes idejére esett.

A nyomda állandó munkával látta el a városka kisiparos könyvkötőit, emellett saját műhelyt is tartott fenn. Az itt dolgozó mesterek önálló stílust fejlesztettek ki, amelyet színes bőrre nyomott, magyaros motívumú aranydíszek jellemeznek. A nagyszombati könyvkötő stílus hatása az egész Felvidéken érezhető volt.

Költözés Budára

Az 1770-es évek nagy változásokat hoztak. 1773-ban XIV. Kelemen pápa feloszlatta a jezsuita rendet, Mária Terézia pedig az egyetemet a nyomdával együtt államosította. Az ekkor készült leltár technikatörténeti szempontból rendkívül érdekes. A betűanyag 686 mázsa 30 fontot nyomott. A 133 000 forintra becsült vagyonhoz tartozott többek közt 6 sajtó, 938 rézmetszet nyomására szolgáló lap és 150 munkának majdnem nyolcezer kötete.

1777-ben a nyomda kisebb része régi helyén maradt, nagyobbik fele pedig az egyetemmel együtt Budára költözött, az Országház utcai Corvin házba. Kempelen Farkas kamarai tanácsos személyesen irányította a költözködést. A gépeket, a betűkészletet szekéren vitték a Vág menti Nád-szegre, s onnan sószállító hajókon Budára. A személyzet létszáma ekkor Foller János vezetésén kívül 10 gépmesterről, 8 szedőből és 1 szedőinasból állt.

A királyné az üzemnek különféle kiváltságokat adott; ezek közül az a legfontosabb, hogy Magyarországon csak az Egyetemi Nyomda adhatott ki és terjeszthetett tankönyveket. Ennek a feladatnak azonban egyelőre csak nehezen tudott megfelelni. Hiányzott a Nagyszombatban maradt felszerelés, nem volt megfelelő vezető, az erősen kopott betűk és nyomódúrok miatt csökkent a színvonal. A kiadást különféle bürokratikus megkötöttségek is gátolták; a nyomdának minden kiadandó művel kapcsolatban részletes jelentést kellett készítenie a várható jövedelmezőségről.

Ebben a korban sok író maga adta ki műveit, de könyveik gyakran nem bizonyultak elég kelendőnek, s így a nyomdaköltséggel, illetve annak egy részével adósok maradtak. Ez történt Verseghy Ferenc, Virág Benedek s mások esetében is.

Mind ezek következtében a nyomda jövedelme csökkent. Nem volt elég pénze a tiszteletdíjakra sem. Pedig az Egyetemi Nyomda azért kapott privilégiumot a tankönyvekre, hogy jövedelme egy részét a tudományos irodalom fellendítésére fordítsa. De például Griger Józsefnek, számos tankönyv szerzőjének közel másfél évtizedet kellett várnia, amíg honoráriumot kapott. Kovachich Márton György

három vaskos kötetben írta meg a magyar törvényhozásra vonatkozó adatait (*Supplementum ad vestigia comitorum*), szerződést azonban nem kötött előre, mert ilyesmire — véleménye szerint — csak a haszonra dolgozó magánnyomdánál van szükség. A neves jogtudós mégsem kapott semmi tiszteletdíjat, még akkor sem, amikor a Helytartótanács megítélte neki ívenként 3 aranyat.

Egyetlen fejlődés az első világháború végéig

A XVIII. század végén a nyomda teljesítőképessége erősen megnövekedett. A Nagyszombatban maradt felszerelést is Budára szállították, és megvették Novakovics Iván bécsi műhelyének betűit. 1798-ban a műhely vezetésével Bikfalvi Falka Sámuel bízták meg. Ő korszerűsítette és bővítette a betűöntődét, számos szép vonalú betűcsaládot, sok könyvdísz, címlapot tervezett és vésett, ezenkívül különös gondja volt a nem magyar nyelvű tankönyvekhez szükséges különféle ékezetes betűk elkészítésére. 1796-ban új cirillbetűs készletet szerettek be, s ettől kezdve a szerb könyvek túlnyomó részét Budán nyomták; 1803 és 1849 közt 258 művet. Itt készültek nemcsak az erdélyi, hanem a havasalföldi és moldvai románok szépirodalmi és tudományos kiadványai. A román íródalom első irányt adó triászja: George Sinkai, Petru Major és Samuel Micu-Klein a nyomda korrektorai voltak. 1830-tól számos szlovák könyv is kikerült a nyomda sajtói alól, így a híres költőnek, Jan Kollárnak a művei, köztük egy szlovák népdalgyűjtemény, és a Slávy Dcera. Említsük meg a héber kiadványokat is; számuk 1877-ig elérte a százat.

1804-ben Sággy Ferencet nevezték ki gondnoknak; neki sikerült nagyobb beruházásokat eszközölni, szaporítani a sajtók számát. Szabadalomlevelet szerzett tiszti címtárak, schematizmusok nyomására. A tankönyveket nagyobb, könnyebben olvasható betűkkel szedette. Összeköttetésben állt sok írónkkal, és rávette őket, hogy kiadandó műveiket az Egyetemi Nyomdának adják.

A nyomda kiadói tevékenysége a reformkorban nagyon lecsökkent, viszont a könyvesbolt-kiadók, az Eggenberger, Emich, Geibel stb. cégek és az írók sok bérmunkát végeztek a nyomdában. Itt nyomták többek közt Berzsenyi, Vörösmarty, Eötvös, Petőfi sok művét; itt készült számos folyóirat, így az *Aurora*, a *Honderű*, a *Tudománytár*, a *Kisfaludy Társaság Évlapjai*.

A vállalat más nyomdák részére is szállított betűket. Ezért 1814-ben *Schriftproben* címmel betűmintakönyvet adott ki, amelyben a latin, német, az egyházi és világi cirill betűkből mutatta be a készletét, antikvát és kurzívot egyaránt, tizféle nagyságban. Az 1824-es mintakönyv már a könyvdíszeket is tartalmazta.

1848-ban a kormány az Egyetemi Nyomdában készítette hivatalos lapját, a *Közlönyt*; itt nyomták a bankjegyeket is. Mikor a minisztériumok és

az országgyűlés Debrecenbe költözött, tíz sajtót oda vitettek. Ezeket a gépeket a császári katonaság később lefoglalta, és hosszas utánjárásra is csak néhány gépkatrészt adott vissza. A nyomdát megfosztották privilégiumaitól, élére császári biztost állítottak, új tankönyvekkel pedig Bécs árasztotta el az országot. Az Egyetemi Nyomda ilyen viszonyok közt csak hivatali nyomtatványok előállításával foglalkozhatott.

Nem sokat javult a helyzet a kiegyezés után sem. Az üzemet mint egyetemi tulajdont az egyetemi alaphoz csatolták, minisztériumi vezetés alá rendelték, tisztviselői pedig állami alkalmazottakká váltak. A tankönyvek kiadását újra megkezdték ugyan, és számos új tankönyvíró foglalkoztatottak, de a többi nyomdával való szabadversenyben alulmaradt az Egyetemi Nyomda. Az egyházi iskolák nagy része máshonnan szerezte be könyvszükségletét. Munka azért akadt; közigazgatási nyomtatványokat készített, folyóiratok kerültek ki sajtója alól, hű maradt hozzá az Akadémia, a Tudományegyetem és néhány tudós. Alkalmadtán nagyobb munkákra is vállalkozott; ilyen volt *Pázmány Péter* összes műveinek kiadása.

A két világháború között

Az első világháború utáni esztendőben az Egyetemi Nyomda aránylag jelentéktelen üzemmént működött.

A húszas évek elején 34 tudományos társulat — nehéz anyagi helyzetük miatt — összefogott, hogy saját nyomdában, önköltségesen s így sokkal olcsóbban tudják előállítani folyóirataikat. Megalapították a *Tudományos Társulatok Sajtóvállalatát*, s ebben kb. negyven folyóiratot adtak sajtó alá. Ez a vállalat 1926-ban beleolvadt az Egyetemi Nyomdába, amely ezután önkormányzatot kapott: igazgatótanácsa a Vallás- és Közoktatási Minisztérium, a budapesti Tudományegyetem és a tudományos társaságok kiküldöttjeiből állt.

Az átszervezésben és az első évek irányításában *Czakó Elemér*nek volt vezető szerepe. Sikerült az elavult, 30–40 éves gépek helyett újakat, nagyobb teljesítményűeket beszereznie. Szerencsés kézzel gyűjtött össze kitűnő tervező, nyomdai és könyvkötő munkatársakat; kezük alól egyéni, modern, szép kiállítású könyvek kerültek ki.

A Várban csak egy kisebb részleg maradt — ez se sokáig — a nyomdaüzem túlnyomó része a Bölcsészettudományi Kar központi épületének alagsorában kapott helyet; az irodai részleg pedig ennek közelében, különálló épületben, az úgynevezett Gólyavárban.

Ez az egyesített nyomda állította elő továbbra is a tudományos társulatok folyóiratait. Mint kiadóvállalat felújította a tankönyvkiadási hagyományokat. Egyetemi, közép- és elemi iskolai tankönyvek mellett a tanárok részére vezérkönyveket is szállított. Legnagyobb sikere a *Betűország virágos*

kertje című ábécés könyv-sorozatnak volt.

Komoly kulturális értéket jelentett a *Hungarológia* elnevezésű sorozat kiadása. Ennek keretében a magyar történelem, néprajz, földrajz, ember- és természetrajz kiadványai készültek el. A művészeti kiadványok mellett megemlítendő a magyar klasszikusok — *Kazinczy, Zrínyi, Vörösmarty, Madách, Móra* stb. — műveinek izléses külsejű, olcsón árusított kiadása.

A nyomda saját könyvesboltot nyitott a Kossuth Lajos utcában és kiadói tevékenységének előmozdítására megszervezte a Magyar Könyvbarátok Szövetségét. A tagok illetmény gyanánt kedvezményes áron kaptak értékes könyveket, sőt bármelyik illetménykötet helyett másikat választhattak a nyomda kiadványaiból. A szövetség megindította a *Diáriumot*, először *Czakó Elemér*, később *Kenyeres Imre* szerkesztésében. Ez eleinte előjegyzési naptár volt, majd havi folyóirattá fejlődött. Az első évfolyamokban közölt reklámizű könyvismertetéseket a későbbiekben tárgyilagos recenziók, kritikák váltották fel, hasábjain helyet kaptak tehetséges, fiatal, nagyjából baloldali gondolkozású írók, költők, esszéisták.

A mai Egyetemi Nyomda

Az üzem a második világháború után rövidesen újra dolgozni kezdett. Főleg általános iskolák részére készített tankönyveket, ezekben kerek negyedrészt itt nyomták.

1950-ben magába olvasztotta a *Forrás Nyomdát* — amelyet alapítója után korábban *Tolnai* nyomdának neveztek — s ennek *Dohány* utcai székházába költözött. A megújult vállalat megőrizte és őrzi ma is a régi Egyetemi Nyomda hagyományait. Ez két vonatkozásban érvényesül: az egyik a kiadványok profilja, a másik a szép, gondos, művészi kivitel.

A *Forrás Nyomda* beolvasztása és az új telephelyre költözés új korszak kezdetét jelentette, egy nagyarányú fejlődés első állomását. 1950 óta a termelt érték megkétszereződött. A fő feladat továbbra is a tankönyvek előállítása maradt. Jellemző, hogy a tankönyvnyomó vállalatok között 1958 óta rendezett versenyeken 19 alkalom közül 12-szer lett első az Egyetemi Nyomda a verseny két kategóriája közül az egyikben.

Meg kell említeni, hogy a mai vállalat — a régítől eltérően — csak nyomda; nem folytat önálló kiadói tevékenységet. Dolgozóinak létszáma 560 körül mozog.

1954-től az ipari irányítás — a *Forrás Nyomda* korábbi profilját felélesztve — a vállalatot a folyóiratgyártás egyik bázisává is kijelölte. Az egyéb termékek közül jelentős a színes csomagolópapírok készítése. Adatszerűen: a 3300 tonnás évi termelésből 1500 jut a könyvekre (ezen belül 550 a tankönyvekre, 300–400 a rendkívül gondos szedést igénylő műszaki-tudományos könyvekre) és 1200 tonna a folyóiratokra. Megközelítően 1800

A Gólyavár épületének részlete (Siklós Péter felvételei)

Az Egyetemi Nyomda épületének homlokzata

féle kiadvány készül itt. Ebből 60 folyóirat, főleg heti és kétheti megjelenésű, kis és közepes példányszámú periodika, éves összesítésben mintegy 16 millió példány.

A technológia a *Dohány* utcában az ott korábban alkalmazott és azóta továbbfejlesztett íves és rotációs mélynyomással bővült. Ennek a mélynyomásnak rendkívül jelentős szerepe van mind a tankönyvek, mind a folyóiratok előállításában.

Az alapítás 400. évfordulója alkalmából az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Magyar Tudományos Akadémia 1977 szeptemberében tudományos ülésszakot rendezett; ezen

számos külföldi kutató is megjelent és felszólalt. A vállalat pedig könyvet ad ki történetéről.

És „tudatában annak a fontos és érdemes küldetésnek, amelyet a Nyomda és az Egyetem a magyar művelődés fejlődésében évszázadok óta teljesített”, a jelentős évforduló megünneplésére szocialista szerződést kötött a Tankönyvkiadó Vállalattal. Ebben arra kötelezte magát, hogy 1977-ben az évenként szokásos mennyiségben, tehát terven felül, 150 tonna mélynyomásos rotációs eljárással készülő tankönyvet állít elő.

A vállalat teljesítették.